

«KALEVIPOJA» PARANDAMISE AJALOOST

Ants Järv

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

Igal ilukirjanduslikul teosel on oma saamisluugu, on oma hili- sem ajalugu. Meie rahvuseeposel «Kalevipoeg» on enam kui sajandipikkune ajalugu, mille üks komplitseeritumaid osi on parandamisküsimustega seotud.

OES-i vahendusel sai Kreutzwald Faehlmanni pärandusena «Kalevipoja» koostamise ülesande, millest ta oli küll huvitatud, aga siiski üsna raske südamega vastu võttis. Kreutzwaldi esi- algne kavatsus oli eepos välja anda proosas, värsikatkenditega illustreerituna, kuid kogu ettevalmistav töö andis tõuke värss- eepose loomiseks. See valmis 1853. a. ja on tuntud «Alg-Kalevi- poja» nime all.

«Alg-Kalevipoja» saatekirjas rõhutab Kreutzwald, et ta oli endale ülesandeks seadnud «katked nõnda üksteise otsa liita, et nad puuduvaist vahelülidest hoolimata näilikult terviku moodustaksid». ¹ Terviku kaitsmise nimel annab ta sealsamas saatekirjas ka üsna rangeid korraldusi, kuid juba pool aastat hil- jem leiab ise, et parandused on vältimatud. 11. IV 1854. a. kirjutab Kreutzwald Sachssendahlile: «Tahaksin ka ortograafia veel kord läbi vaadata ja ühtlasi kõige sobivama koha välja otsida, kuhu ma võiksin «reisi maailma otsa» vahele poetada, juhtumisel, kui ma selle episoodiga hakkama peaksin saama.» ²

Kreutzwaldil tuli aga õige varsti seista üsnagi ootamatute korrektiivide ees, sest tsensor C. F. Mickwitzi parandused ³ on liiga üllatavad. Kirjas Sachssendahlile 24. jaan. 1855 ta isegi otsustab: «Mina ei kavatse «Kalevipoega» avaldada». ⁴ Tegelikult, nagu selgub ka kirjadest Sachssendahlile, on Kreutzwald siiski

¹ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg II (tekstikriitiline väljaanne), Tallinn 1963, lk. 13.

² Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, Tallinn 1956, lk. 339.

³ Vt. K. T a e v, Kreutzwaldi «Kalevipoeg» ja tsaristlik tsensor. — Looming 1952, lk. 111–121.

⁴ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 367.

ise juba kavandanud ja teinudki omapoolseid täiendusi ning parandusi, mõned lood ümber sõnastanud jm. On üsna tõenäoline, et Kreutzwald ise polnud «Alg-Kalevipojaga» kaugeltki rahul. Pealegi pidas ta võimalikuks, et kunagi liikus rahvasuus terviklik lugu «Kalevipojast»⁵, millest praegu ainult killud alles.

Kreutzwaldi kirjavahetus kõnesolevast perioodist peegeldab mitmesuguseid «Kalevipoja» parandamise ja täiendamisega seotud probleeme, kuid 1857. a. augustikuuks on ta ise loobunud oma senistest terviku kokkukorjamise seisukohtadest ja avaldanud juba uue mõtte kirjas Schiefnerile: «Andekamad ümbertöötajad võivad asja hiljem paremini teha, kui tee kord juba tasandatud on».⁶ Ta võrdleb aga end mäemehega, kes tõi päevavalgele peidus puhkavad aarded ja püüdis neid esitada suure hoole ning tõetruudusega. Kirjadest Schultz-Bertramile⁷ ilmneb, et Kreutzwald on valmis muutma ja kärpima «Kalevipoega» täiuslikumaks tegemise nimel, kuid seab samaaegselt õigusega küsimärgi alla rahvaehtsate värsside kärpimise ja ümbersõnastamise.

Rahvaväljaande avaldamise eel on Kreutzwald tõelises kimbatuses: kuidas toimida? Kas avaldada täpne koopia esimesest trükist või võtta ette ka parandusi? 21. II 1861 kirjutab ta Schiefnerile, et see kriipsutaks maha kõik, mida nõutakse, aga ei taha leppida «etteheitega, nagu oleksin rahvalt ta pärisosa röövinud».⁸ Lõpuks siiski ta lühendab teksti ja akadeemik Wiedemanni kaasabil ühtlustab eepost keeleliselt.

Kreutzwaldi endapoolsed parandused ja täiendused eepose valmimise ning trükkimise käigus on tingitud mitmetest asjaoludest. Eelkõige tuleb siiski arvestada täiendavate materjalide saamist, mis olulisel määral oleks nii või teisiti muutnud «Alg-Kalevipoja» sisu ja ülesehitust. Küllaltki tähtsaks teguriks ümbertöötamisele asumiseks oli ka «Alg-Kalevipoja» tsenseerimine. Eepose keele head ja vead, vaatamata keeleteadlaste abile, on tänapäevale kõige ilmekamaks tõendiks tolle aja kirjaviisi ebaühtlusest, kõikumusest ja kirjameeste eesti rahvaluule keele vähesest tundmisest. Nii mõnegi korrektiivi taga võime tunda Kreutzwaldi lähemaid sõpru, kellele ta andis pidevalt informatsiooni eepose valmimisest ja tehtud tööd ka lugemiseks ning arvamuste avaldamiseks. Kreutzwaldi enda poolt tehtud parandusi ja täiendusi kõigis nendes üksikasjades peegeldavad «Kalevipoja» tekstikriitilise väljaande (I — 1961; II — 1963) kommentaarid ja muud lisad.

Möödunud sajandi jooksul on kriitika mitmelgi korral soovitanud, nõudnud ja praktilisi sammegi astunud eepose täiendamiseks ja parandamiseks. Kohe «Kalevipoja» esimese vihiku trükist

⁵ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg II, lk. 57.

⁶ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, Tallinn 1953, lk. 77.

⁷ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV, Tallinn 1959, lk. 53, 119 jm.

⁸ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III, lk. 196.

ilmumise järel teeb Kuramaa pastor T. Kallmeyer Kreutzwaldile etteheiteid kaasaegseid küsimusi puudutavate värsside eest ja ironiseerib ka «eepose» mõiste pärast.⁹ Eeposena Kreutzwald oma tööd aga ei taotlenudki reklaamida. 17. märtsil 1857 kirjutab ta Reinthalile: «Eesti rahvuslikku eepost luua, — nagu dr. G. Schultz seda nõuab, — see mõte oli mulle kogunisti võõras, seepärast ei tohtinud ma naeruväärselt kõlavat passust — («eesti rahvuslik eepos») — tiitellehele jätta, vaid kirjutasin selle asemel tött mööda: Kalevipoeg, üks ennemuistene eesti jutt.»¹⁰ Märgitud pealkirja all «Kalevipoeg» ilmuski.

Kallmeyeri kriitika on üks põhjusi, et Kreutzwald eepose esimese trüki ilmumise käigus on teinud täiendusi teksti, ka XV loo algul olevad värssid (11—16) kirikuhakkidest. Kriitikale¹¹ reageerides on Kreutzwald «Kalevipoja» järgmiste vihikute trükki-toimetamise käigus mitmelgi juhul teinud korrektsioone (eelkõige suuremat tähelepanu pööranud eepose keelele), kuid nõuandjate ja kriitikute arvamusi pole ta ka pimesi arvestanud, vaid jäänud põhiliselt iseenda, s. o. juba tehtu juurde, mida kinnitab ka kirjavahetus, näiteks Kreutzwaldi kiri 14. dets. 1859 Th. Beisele: «Mis Bertram-Schultz minu töö juures laidab, on kõik põhjendatud; laitus tuleb aga paraku liiga hilja, asi ei lase ennast enam muuta.»¹²

«Kalevipoeg» valmis lõplikult meie rahvusliku liikumise eelõhtul. Kui eepose ilmumise ajal avaldati siin-seal kriitilisi mõtteid «Kalevipoja» kohta, siis rahvusliku liikumise hoogustudes asendus kriitika esialgu peamiselt eepose tähtsuse rõhutamisega. Nii kirjutas C. R. Jakobson: «Seda laulu peab iga Eesti poeg tundma ja mõistma! Ta on meie vabaduse nurgakivi.»¹³ Eepose tähtsust rõhutatakse ka Ado Reinvaldi raamatukeses «Seletus Kalevipoest» (1877).

«Kalevipoja» parandamise küsimused kerkisid uuesti esile 1880-ndate aastate keskpaiku, kui ilmus J. Kunderi proosajutustus «Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest» (1885), mõeldud arusaamise hõlbustamiseks, et «Kalevipoja» «iluidaid uksi igamees võiks omale avada».¹⁴ Koolihariduse järkjärgulise avarumisega oli kahtlemata vaja «Kalevipoega» tutvustada ka õpilastele. Juba Kreutzwald ise oli avaldanud üsnagi tekstilähedase ümberjutustuse eeposest sellest paremini arusaamise nimel «Maa-

⁹ Inland 1857, nr. 24, vg. 402.

¹⁰ Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 497.

¹¹ E. A/hrens/, Dialog zwischen zwei Freunden der Ehstnischen Sprache. — Inland 1857, nr. 35, vg. 585—587.

¹² B. / = G. Schultz-Bertram/, Die Estensage vom Kalewipoeg in ihrer neuen Gestalt. — Inland 1859, nr. 46, vg. 879—884.

¹³ Kreutzwaldi kirjavahetus II, lk. 579.

¹⁴ Kooli lugemise raamat II, Tartu 1875, lk. 156.

¹⁵ J. Kunder, Kalevipoeg, Tartu 1885, lk. 7.

rahva Kasulises Kalendris» (1869, 1870) ja eraldi raamatunagi (1869). Ei Kunder ega Kreutzwald ise mõtelnud ümberjutustuse avaldamisel, et sellega «Kalevipoja» tundmine peakski piirduma. Ümberjutustus pidi olema abivahendiks, õigemini lisaks eepose lugemisel ja mõistmisel. Ümberjutustusi «Kalevipojast» on avaldatud siia maani peamiselt koolikäsitluse hõlbustamiseks, sest värsssteost ei suuda täielikult mõista kaugeltki mitte kõik inimesed ja õpilastele on nii suur värsssteos (pealegi veel arhailises keeles) teinud ikka raskusi. Ometi ei asenda ümberjutustused eepose enda lugemist ja tundmist. Ulatuslikumate ümberjutustuste (Fr. R. Kreutzwald, J. Kunder, V. Ridala, A. J. Möller, E. Laugaste jt.) kõrval on otse kirjanduslugudes (M. Kampmaa jt.) kasutatud ka lühemaid, peamiselt Kalevipoja karakteri suupärasemaks tutvustamiseks. Mitmel korral (K. Mihkla jt.) on kasutatud ümberjutustust koos olulisemate värsside esitamisega.

Kõige omapärasemaks ja kaugeleulatuvamaks väljaandeks, mis oli määratud koolidele, on kahtlemata M. Nurmiku toimetusel ilmunud parandatud ja illustreeritud «Kalevipoeg».¹⁵

Saatesõnas esitab M. Nurmik eepose parandamise põhjendused, tuginedes ilmselt kriitikale, mis «Kalevipoja» kohta avaldati käesoleva sajandi algul. M. Nurmik leiab, et ««Kalevipoega» ta algupärasel kujul enam võimalik pole olnud õppevahendina tarvitada, vaid on üle mindud proosaümberjutustistele».¹⁶ Kui P. Org 1904. a. tegi argliku katse eepose teksti lühendada, mis koolikäsitluse seisukohalt õigustab end praegugi, tegemata kahju teose kunstilisele küljele, siis M. Nurmiku lühendus on siiski vastu pidise mõjuga. M. Nurmiku enda arvates polevat aga umbes 10 000 värssi väljajätmine ja ülejäänute suuremal või vähemal määral ümbersõnastamine teose kunstilisele küljele «igatahes mitte kahjuks tulnud», Kuigi on püütud kuidagi säilitada Kreutzwaldi stiili sõnastuses, näitab tekstide lähem võrdlus, et M. Nurmiku keelelised parandused on kahjuks tulnud just eepose kunstilisele küljele. Võib-olla poleks asi siiski ehk nii halb, kui autor oleks oma töö esitanud avalikkusele kui «Ümberjutustuse värssides», millist nimetust see tegelikult väärribki, kuid M. Nurmiku taotlused on olnud suuremad — saavutada «Kalevipojale» «Kalevalaga» võrdne värssikõlavus ja sisutihedus. M. Nurmik on suutnud küll säilitada «Kalevipoja» põhilise sündmustiku ja lugude arvugi, kuid välja on jäetud Kreutzwaldi teosest õige mitu lugu.

Teataval määral on õigus A. Annistil, kui ta väidab: «M. Nurmiku kärped sellistena aga teevad ta «Kalevipoja» noorsoole ja võõraile nähtavasti loetavamaks; ega muidu... ole soome tõlke

¹⁵ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, Tallinn 1930. /Parandanud ja saatesõna M. Nurmik./

¹⁶ Sealsamas, lk. /5/.

aluseks võetud see kärbitud tekst.»¹⁷ (Jutt on H. Winteri soomekeelsest tõlkest, mis lähtub M. Nurmiku «Kalevipojast»). Küsimus antud juhul on peale eepose loetavamaks muutmise aga selles, kas M. Nurmiku väljaanne on end õigustanud õpilase seisukohalt. Vähegi põhjalikum tutvumine M. Nurmiku teosega näitab, et tõelist pilti Kreutzwaldi kunstikavatsusest ei suutnud see kaugeltki anda. Kirjanduse õpetamisel ja tutvustamisel ei saa tugineda selle või teise teose parandatud või mugandatud väljaandele (ka ümberjutustusele), kui see ei peegelda õigesti autori enda püüdlusi.

Kooli tarbeks on «Kalevipoja» spetsiaalset väljaannet vaja praegugi ja siin on ilmselt kaks arvestatavat võimalust. Ühelt poolt võimalikult tekstilähedane ümberjutustus, milles on hästi valitud katkendid originaalist — noorematele õpilastele; teiselt poolt mõningal määral lühendatud «Kalevipoeg» (võimalik P. Oru eeskuju), millel on korralik lisa, kus leiduks ulatuslikult kommentaare nii keele, stiili, sõnavara kui sisu kohta (eeskujudena tuleksid kõne alla nii P. Oru kui M. Nurmiku väljaannete vastavad osad) — keskkooli tarbeks.

Ümberjutustused ja lühendatud väljaanded polnud otseselt «Kalevipoja» parandamise eesmärgil avaldatud (välja arvatud ehk M. Nurmiku toimetusel ilmunud raamat). Otsesed parandamisnõuded esitati aga juba möödunud sajandil. Religiooni positsioonidelt lähtudes analüüsib usuteaduskonna üliõpilane J. Tischler¹⁸ «Kalevipoega» kõlbelisuse seisukohalt ja teeb seda üsnagi teravalt ning paljuski enesele vasturääkivalt. Autor leiab, et eeposes on «vastuoksa arvamisid jumalate üle», «hauataguse elu üle» ja «paiga üle, kus vaesed hinged oma kurva elu edasi elavad».¹⁹ J. Tischleri püüdeks näib olevat jumalaid kõrgema au sisse tõsta: «See oleks muidu väga ilus, meie võiksime seda mööda halastamata saatuse mõtte Kalevipojast koguni välja heita, ja selle läbi üleneksivad Kalevipoja jumalad kõrgema auu sisse ja nende vägi tõuseks hulga kangemaks.»²⁰

«Kalevipoja» parandamise mõtte juba konkreetsemalt ja selgemalt esitas «Postimees» 1888. a., kus märgitakse: «Millal saame omale seletustega Kalevipoja? Ja millal pildid Kalevipoja tarvis? Ülepea nõuab meie Kalevipoeg palju parandust ja täiendust, sest ta ei täida kaugeltki uue aja nõudmisi.»²¹

¹⁷ A. Annist. «Kalevipoja» uurimise uueks tõusuks. — Keel ja Kirjandus 1958, lk. 308.

¹⁸ J. Tischler, Kalevipoja sisust: Missugused kõlbulised arvamisid pais-tavad meile Kalevipojast silma? Tartu 1887.

¹⁹ Sealsamas, lk. 59—60.

²⁰ Sealsamas, lk. 58.

²¹ /M. J. Eisen/, Hiljuti on Soomes kolmas odava hinnaline Kalevala trükk ilmunud. — Postimees nr. 49, 29. IV 1888.

Pöördelise tähtsusega «Kalevipoja» käsitlese ajaloos on U. Karttunen väitekirjaga «Kalevipoeg ja kokoonpano» (1905), mis oma puudustele vaatamata, millele tähelepanu juhtis juba omaaegne kriitika, ajendas meie kriitikuid «Kalevipojale» lähenema uutelt seisukohtadelt. Uuest suunast suhtumises «Kalevipojasse» räägib ka V. Reimani retsensioon²² P. Oru väljaandele. Hinnates põhiliselt õigesti noorsoole määratud väljaande tähtsust ja P. Oru tehtud kärpimisi ning parandusi ortograafia osas, tõstab V. Reiman tõsisemalt esile ka «Kalevipoja» parandamise nõude: «Hädapärast tarvitaks Kalevipoeg keele poolst põhjalikku läbi-vaatamist ja kaugele ulatuvat parandamist.»

V. Reimani arvates sobiks parandajaks J. Hurt, kuid parandamisega hakkasid tõsisemalt tegelema siiski nooremad. «Kalevipoja» ilmumise 50. aastapäevaga ühenduses võtsid sõna paljud ja avaldatud sõnavõttudel on rohkesti väärtusi, sest avaldus küllaltki ilmekalt õigesti hindav suhtumine eeposesse. Varjutama kipuvad aga need mõtted, mis «Kalevipoja» tunnistasid vigaseks teoseks vist küll kõigi komponentide seisukohalt.²³ K. Leetbergi mõningaid õigustatud seisukohti sisaldav kõne (24. apr. 1911) oli põhiliselt eitusele rajatud ja kitsalt isiklikku arvamust peale suruda püüdev, peegeldades ühtlasi kaasaegseid käibetõdesid eepose suhtes: «Ta /= eepos/ on meile armsaks saanud, meie oleme temaga nagu ühte kasvanud. Aga meie piame temast siiski lah-kuma, sest eksimisega koos ei maksa mitte elada. Keda meie temaga petame? Iseennast.»²⁴

«Kalevipoja» 50. juubeli järgsel perioodil hakati tõsisemalt tegelema eepose parandamisega, kaugeemale ulatuvaid nõudmisi esitab eelkõige Joh. Aavik. Joh. Aaviku lähtekohtadeks «Kalevipoja» arvustamisel olid peamiselt keeleuuenduslikud põhimõtted, kuigi on väidetud ka, et «kirjanduseõpetusest koolides on taas välja kasvanud tema teravad seisukohavõtted «Kalevipoja» kui kunstiteose ja selle keele kohta...»²⁵ Arvestada tuleb Joh. Aaviku puhul veel tema mõtet: «Kui ei taheta «Kalevipoega» lasta pal-jaks museumiraamatuks saada, siis vaja teda parandada.»²⁶ Viidatud teoses (tegelikult «Noor-Eesti» koosolekul 2. XI 1912 peetud kõne) esitas Joh. Aavik teatud süsteemis ülevaate eeposes esinevatest vigadest, paiguti küll ka keeleuuenduslikust vaatevinklist nähtuna. Tuleb nõustuda temaga, et eeposes leiduvad keelevead on tingitud ajastu ja Kreutzwaldi enese keelepruugist. Teiselt poolt

²² Linda nr. 11/12, 1905, lk. 235–238.

²³ Vt. näiteks K. Leetberg, Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus? St. Peterburg 1911.

²⁴ Sealsamas, lk. 25–26.

²⁵ J. M ä g i s t e, Johannes Aaviku elust ja tööst, eriti tema keeleuuendusest. — Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäevaks, Lund 1951, lk. 14.

²⁶ Moto raamatule Joh. Aavik, Eesti rahvusliku suurteose keel, Tartu 1914.

on aga küsitava väärtusega Joh. Aaviku järeldused, et olnud otse traditsiooniks halba ja vigast eesti keelt kirjutada, pealegi «talupoegade murre ei olnud väärt, et selle eest oleks maksnud ülearu hoolitseda».²⁷ Rääkides ühelt poolt objektiivselt keealiste komistuste parandamise raskustest, mis tekivad alliteratsiooni, rütm, värsimõõdu jne. arvestamisega, leidis Joh. Aavik siiski, et ümbervärsistamine on paratamatu, see peaks muutma eepose kaasajalgi rahvaraamatuks, kuna originaal jääks uurijate pärandiks ja «Kalevipoeg ei ole sugugi nii püha ja puutumata, et teda ümber teha ei tohiks».²⁸

Joh. Aavik esitas lisaks proovi parandatud «Kalevipoja» teksti VI loo algusest, kusjuures 317 värsireast on puutumata ainult 145. Esitatagu paranduste näiteks värsid 52—59 (parandajal on abiks olnud M. Veske «Eesti rahvalaulud» ja aluseks eepose 1901. a. väljaanne):

1901. a. IV trükk

Isa läks ju enne ilmast,
Kui sain päeva paistusela,
Eite langes surmasängi
Sala sõudikute saatel,
Ilma et mu silmad nägid,

Jättis mind vaeseks järele;
Vennad kaugel Virudela,
Teised Türgi rajadela.

Joh. Aaviku tekst

Jo enne isani läksi,
Kui sain päeva paiste'ella,
Eite surmale sugeni
Ilge röövija ihasta,
Minu silma nägemata,
(Minu kõrva kuulemata;)

Jättis mind ematumaksi.
Vennad kaugella Virussa,
Teised Türgi rajadella.

Tõsisema sammu parandamise alal astus Joh. Aavik 1916. a. ilmunud raamatus «Parandatud Kalevipoeg», kus on põhjalikult parandatud ju kohati isegi sisuliselt uuesti sõnastatud «Soovituseks», «Sissejuhatus» ja I lugu. Autor ise märgib: «Parandatavast 1221 värsilisest Kreutzwaldi teosest on puutumata jäänud ainult 347 värssi, seega vähem kui 34%».²⁹ Töö on tehtud põhimõttel: kui parandada, siis parandada. Tegelikult on Joh. Aavik ise hakanud mõningal määral kahtlema oma töö otstarbekuses ja see selgub nii sissejuhatuses kui ka raamatu motos: ««Kalevipoega» ei või küllalt vabalt parandada.» Seda seisukohta kinnitab mõningal määral ka ta kõne 12. IX 1916 Eesti Kirjanduse Seltsis³⁰, kus muu hulgas on rääkinud eepose parandamise võimalikkusest, kuid kõik see nõudvat siis juba ka sisulist ümbertegemist, mis aga vaeva ära ei tasuvat. Piisavaks loeb ta ainult trükivigadest parandatud väljaannet paremal paberil. Seega jõudis Joh. Aavik

²⁷ Joh. Aavik, Eesti rahvusliku suurteose keel, Tartu 1914, lk. 17.

²⁸ Sealsamas, lk. 25.

²⁹ Kreutzwald—Aavik, Parandatud Kalevipoeg, Tartu 1916, lk. 5.

³⁰ Vt. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat IX (1916), Tartu 1917, lk 32—35.

pärast tegelikke parandamiskatseid peaaegu parandamise eitamiseni välja. Põhjusi on siin kahtlemata mitmesuguseid, kus olulisemaks on ehk see, et selliselt eepost parandada, nagu ta ideaalseks pidas, ei saa.

EKS-i samal koosolekul on enne Joh. Aavikut esinenud J. V. Veski teemal «Kreutzwaldi eepose «Kalevipoja» parandamisetest».³¹ Ettekandes leidub küll mõningaid vaieldavaid seisukohti, kuid põhiliseks järelduseks peab J. V. Veski ise seda, et otstarbekas on piirduda ainult ortograafia-alaste ja mõnel määral ka grammatiliste parandustega, kuna kaugemaleulatuvate paranduste korral poleks tegu enam Kreutzwaldi tööga ja see oleks ka eepose kõrge ideelise sisu salgamine. Sõnavõtjad (J. Jõgever, V. Grünthal, J. Elken, M. J. Eisen, H. Rikkand) on toetanud J. V. Veski lõppjäreldust, kuna uut eepost (senine jäägu niisuguseks, nagu ta on) on soovinud Joh. Aavik ja K. Leetberg.

Selle perioodi ajakirjanduses on ilmunud arvukalt sõnavõtte, kus kritiseeritakse peamiselt Joh. Aavikut tema äärmuslikkuse ja «Kalevipoega» keeleuuenduse liistule tõmmata püüdmise pärast. H. Visnapuu on soovinud küll ka sisu revideerimist, et «saaksime oleviku väärtusliku eepose»³², kuid enamuse arvamustest teatud määral kokkuvõttena kõlavad A. H. Tammsaare artiklis esitatud seisukohad: «Seni aga pean tunnistama, et kõige peale vaatamata vana Kreutzwald mulle ikkagi rohkem meeldib kui parandatud Kreutzwald».³³

«Kalevipoja» probleemidega tegeles sel perioodil ka Fr. Tuglas, kes ei hakanud aga otsima pisipuudusi ja neid Joh. Aaviku kombel süstematiseerima, vaid vaatles peamiselt kompositsioonis, sisus ja sõnastuses ilmnevaid puudujääke. Eepose parandamise mõtted leiavad lähemat käsitlust kirjutises «Üks ennemuistene Eesti jutt. Mõtted «Kalevipoja» parandamise puhul».³⁴ Vaieldavate ja mõningate äärmustesegi kalduvate mõttekäikude kõrval on Fr. Tuglase käsitluses rohkesti tõsiselt arvestatavaid seisukohti «Kalevipoja» üldises kriitikas. Eepose parandamise osas leiab küll ka Tuglas, tuginedes Kreutzwaldi mõttele andekamatest ümbertöötajatest, et Kreutzwaldi teos tulevat tõlkida rahvalaulukeelde, vormiliselt algusest lõpuni uuesti luua, ümber jutustada, Kreutzwaldi poolt rikutud rahvalaulu kohad parafraseerida, eepost lühendada jm. Tegelikkuses näeb Fr. Tuglas siiski rea takistusi, mis tema ja teistegi teooriaid ja parandamise kaalutlusi ei õigusta.

³¹ Trükis ilmus kõne ajakirjas «Eesti Kirjandus» 1918 (nr. 1/2) ja 1918/19 (nr. 7–10) pealkirjaga ««Kalevipoja» parandamise astmed».

³² H. Visnapuu, Missugune tuleb «Kalevipoja» uue väljaande tekst? — Eesti Kirjandus 1916, lk. 221.

³³ A. H. Tammsaare/, «Kalevipoja» parandamise ümber. — Päevaleht nr. 273, 3. XI 1916.

³⁴ Päevaleht nr. 258–260, 16.–18. XI 1916. vt. ka Fr. Tuglas, Kriitika I, Tartu 1919, lk. 91–121.

Käesoleva sajandi algusaastad moodustavad «Kalevipoja» uurimise ajaloos väga tormilise perioodi. «Kalevipoja» analüüs arenes küll sügavuti, kuid kaldus samal ajal tugevasti ka äärmustesse. Tuginedes tõsiasjale, et rahvaluule tunneb Kalevipoega peamiselt hiina, kuulutati eepos vigaseks, ainult muuseumiraa- matuks, ja nõuti «Kalevipoja» parandamist, eepose muutmist vastuvõetavaks kaasaja kultuuripoliitikale. On ilmne, et unustati kõige olulisem — «Kalevipoeg» on kunstiteos, mitte rahvaeepos, vaid rahvuseepos.

Kodanliku vabariigi aastail kujunes «Kalevipoja» uurimine senisega võrreldes detailsemaks, asjalikumaks ja sisukamaks, kuigi vigu ja puudusi loetakse paiguti endise agarusega. Kreutzwaldi ja «Kalevipoja» vastu hakkavad taas suuremat huvi tundma kirikutegelased, näit. E. Tennmann oma ebakriitilises töös «Präanmistlikud motiivid Kalevipojas».³⁵

Eepose parandamise seisukohalt pakub huvi «Kalevipoja» ilu- väljaanne 1935. a. Toimetuse kolleegiumi (A. Annist, P. Ariste, J. Mägiste, D. Palgi, A. Saareste ja Fr. Tuglas) koosolekutel, millest võttis osa inimesi ka väljastpoolt (Joh. Aavik, E. Nurm, G. Suits, J. V. Veski), on vaieldud korduvalt parandamise küsimustes. Kui vaadelda koosolekust osavõtjate koosseisu, siis oli vist päris loomulik, et kokkuleppele jõudmine polnud kuigi kerge. Toimetaja A. Annisti saatesõnast, millesse autor hiljem õigustatult kriitiliselt suhtus³⁶, selgub, et üksmeel saavutati kõigi trüki- ja ortograafiavigade parandamise osas, samuti selles, et parandused ei läheks sisulise ümbertegemiseni. Parandamist leidsidki enam-vähem kõik keelevead, kusjuures õigekeelsust lähendati võimalikult antud perioodi keelepruugile. Püüti ühtlustada ka arhailisi vorme rahvalaulukeelega ja jäeti tekstist välja 322 värssi, peamiselt liigselt korduvad värsiread. Väljaande lõpus esitati parandused ja ka väljajäetud värsid, mis andsid võimaluse (seda küll üsna tülika protseduuri teel) taastada Kreutzwaldi enda teksti. Seega toimusid parandused enam-vähem sellest aspektist, mida omal ajal nägi J. V. Veski, ja need õigustasid end. Väljaandes kippus ometi domineerima väide, et Kreutzwaldil jäi töö keeleliselt pooleli ja nüüd siis püüti seda lõpetada «umbes nii, nagu oleks ta teinud seda oma vanas eas ise, kui tol ajal oleks paremini tuntud meie rahvaluulekeelt».³⁷

Huvitav on jälgida «Kalevipoja» V trüki vastuvõttu avalikkuse poolt. Omaette probleemiks kujunesid väljaande illustratsioonid, mis põhjustasid lahkarmumusi, nii et Tartus korraldati koguni kunstikohus küsimuse selgitamiseks. Retsensioonides rää-

³⁵ Usuteadusline ajakiri 1928, nr. 1, lk. 40—48; nr. 2, lk. 73—77.

³⁶ Vt «Kalevipoja» teadusliku väljaande probleeme. — Keel ja Kirjandus 1959, nr. 6, lk. 321—334.

³⁷ Kalevipoeg, Tartu 1935, lk. 290.

gitakse aga juba veendunult, et «Kalevipoeg» on nüüd valmis³⁸, et on toimunud Kreutzwaldi töö uuestisünd.³⁹

Veel paar aastat enne V trüki ilmumist ja isegi samal aastal ilmus raamatuid omaaegsete seisukohtadega, mille järgi «Kalevipoeg» oli igasuguste halbade omaduste jäädav mälestusmärk ja unustamise vääriiline. Nüüd aga märgitakse retsensioonides, et eepos polegi lõtv lohe, eepos-värdjas, vaid küllaltki põneva ja seiklusliku tegevusega lugu, mis olevat koondatum isegi veatult stiilsest «Kalevalast». Parandustesse suhtutakse soosivalt, kuigi A. Palm tagasihoidlikult märgib, et «väljajäätudest oleks ehk võidud loobuda». Täpsem tekstikriitiline analüüs ja konkreetsem hinnang parandustele aga puuduvad. Ebamääraseks jääb, õigemini puudub ka vastus sellele, mida otseselt mõisteti «Kalevipoja» valmisraamatu all.

«Kalevipoja» V trükiga on lähedalt seotud ka VI trükk (Tallinn, 1946). A. Annist loeb seda väljaannet «Kalevipoja» «eluloos» uue ajajärgu alustajaks «peamiselt oma marksistliku järelsõna tõttu».⁴⁰ Parandamise, õigemini kärpimise osas oli aga see trükk eeposest siiski sammuks tagasi.

Kui võrrelda «Kalevipoja» I lugu P. Oru väljaandest, V ja VI trükist, siis märkame suuri lahkuminekuid. P. Oru pedagoogiliste kaalutlustega väljaandes on I loost välja jäetud 103 värssi, enamasti 1—4 värssi korruga (ulatuslikum lõik on 36 värssi järjest = 23—58). V trükis on I loost välja jäetud 92 värssi (ulatuslikum on 64 värssi järjest, värssid 465—529), VI trükis on I loost välja jäetud aga 144 värssi (ulatuslikum on 97 värssi järjest, värssid 432—528). Kärpeid omavahel võrreldes näeme, et ainult osaliselt langevad need nimetatud kolmes trükis ühte, et kärpimine on olnud üsna subjektiivse ilmega, kuigi kõigi väljaannete avaldamise eesmärk oli ligilähedalt sama — s. o. kõige laiemale avalikkusele ja koolidele.

O. Urgart VI trüki toimetajana märgib saatesõnas küll õigesti, et pole vajadust eepose puudusi salata, kuid samas jääb kõlama ka väide, et Kreutzwaldi töö ei olnud lõplik ka tuleks seega lõpetada. Saatesõnas eeldati, et parandused osutuvad otstarbekohaseks, mida kriitika osaliselt ka aktsepteeris. 1950. aastate algul kaldus kriitika⁴¹ «Kalevipoja» suhtes paiguti hoopis äärmusse ja

³⁸ H. Paukson, Valmisraamatu «Kalevipoja» puhul. — Tänapäev 1936, nr. 4, lk. 126.

³⁹ A. Palm, Meie rahvaeepose uuestisünd. — Eesti Kirjandus 1936, lk. 186—188.

⁴⁰ A. Annist, «Kalevipoja» teadusliku väljaande probleeme. — Keel ja Kirjandus 1959, nr. 6, lk. 324.

⁴¹ Vt. näiteks E. Sögel, Võitlusest «Kalevipoja» ümber. — Nõukogude Kool 1951, nr. 2; E. Nirk, «Kalevipoeg» kahe kultuuri vahelises võitluses. — Sirp ja Vasar 1951, nr. 14—19; R. Viidalepp, Kalevipoeg — eesti ja vene rahva iidse sõpruse kehastaja. — Nõukogude Õpetaja 1951, nr. 35 jt.

vaatles väga ühekülgse eepose V ja VI trükki, nimetades neid isegi teadlikeks võltsinguteks. Teaduslikult täpse väljaandeni ei jõutud aga ka 1950. aastatel ilmunud eepose uustrükkides.

Uus etapp «Kalevipoja» publitseerimises algas 1957. a., mil moodustati eepose teadusliku väljaande toimetuskolleegium, kuhu kuulusid neliteist keele- ja kirjandusteadlast ning folkloristi. «Kalevipoja» teaduslik väljaanne ilmus 1961. a., eepose esmakordselt tervikuna ilmumise 100. aastapäeval. Õigustatult loobuti Kreutzwaldi elu ajal ilmunud viimase väljaande (III trükk 1875) tootrükist ja avaldati kriitiliselt läbitöötatud tekstikuju. Tehtud töö on olnud ulatuslik, keeruline, väga suurt täpsust nõudev. Tegijate töö on aga suurimat kiitust vääriv.

1961. a. avaldati «Kalevipojast» ka uus rahvaväljaanne, mille aluseks võeti juba eepose teadusliku väljaande tekst. Parandatud on ortograafiat, autori õigekeelsust lähendatud meieaegsele, rikkumata seejuures Kreutzwaldi stiili omapära ja kärpimata teksti.

Esitaksime siinkohal I loost 9 värssi (566—574) võrdlemiseks käesoleval sajandil ilmunud mõningatest trükkidest. Esikohal 1961. a. ilmunud teadusliku väljaande (1961 T) ja viimasel 1961. a. rahvaväljaande (1961 R) tekst.

1961 T

Targal keelila kõneles:
«Ei taha süüa, eidekene,
Ei taha juua, noorikukene,
Maitseda ei teie magusad,
Katsuda ei teie kibedad,
Ega rõõmulan elada;
Tooge mu oma tubaje,
Laske Linda põrandale,
Tedre tütar teiste sekka!»

1935. a. (V trükk)

Targu keelilla kõneles:
«Ei taha süüa, eidekene,
Ei taha juua, noorikukene,
Maitseda teie magusat,
Katsuda teie kibedat,
Ega rõõmsasti elada;
Tooge mu oma tubaje,
Laske Linda põrmandalle,
Tedretütar teiste sekka!»

1951. a. (VII trükk)

Targu keelilla kõneles:
«Ei taha süüa, eidekene,
Ei taha juua, noorikukene,

1901. a. (IV trükk)

Targal keelila kõneles:
«Ei taha süüa, eidekene,
Ei taha juua, noorikukene,
Maitseda ei teie magusat,
Katsuda ei teie kibedat,
Ega rõõmulan elada;
Tooge mu oma tubaje,
Laske Linda põrandale,
Tedre tütar teiste sekka!»

1946. a. (VI trükk)

Targu keelilla kõneles:
«Ei taha süüa, eidekene,
Ei taha juua, noorikuke,
Maitseda teie magusat,
Katsuda teie kibedat,
Ega rõõmsasti elada;
Tooge mu oma tubaje,
Laske Linda põrmandalle,
Tedretütar teiste sekka!»

1961 R

Targu keelilla kõneles:
«Ei taha süüa, eidekene,
Ei taha juua, noorikukene,

Maitseda teie magusat,
Katsuda ei teie kibedat
Ega röömulan elada;
Tooge mu oma tubaje,
Laske Linda põrandalle,
Tedretütar teiste sekka!»

Maitseda teie magusat,
Katsuda teie kibedat
Ega röömulan elada;
Tooge mu oma tubaje,
Laske Linda põrandalle,
Tedretütar teiste sekka!»

«Kalevipoja» parandamisluгу, nagu selgub eelnevast lühiülevaatest, on keeruline peatükk meie kultuuriloos. Sajandi jooksul ei ole piirdutud ainuüksi keelete ebatäpsuste korrigeerimise ja õigekeelsuse lähendamisega kaasaegsele keeletasandile, vaid on mindud ka sisuliste parandusteni. Eitamata puudusi ja vigu «Kalevipojas», mida kriitika iga ilukirjandusliku teose juures võib esile tuua, tuleb «Kalevipojas» näha ikkagi eelkõige oma aja teost. Uliagarad paranduste taotlejad unustasid enamikul juhtudel selle tõsiasja ja tuginesid ühekülgsele Kreutzwaldi enda poolt väljendatud mõttele «andekamatest ümbertöötajatest». Kreutzwald räägib aga ka parematest jõududest, kes tulevikus peaksid materjalide juurde asuma, ilmselt siis nende materjalide juurde, mida kasutas Kreutzwald ise, et veelgi paremat teost luua. Kreutzwaldil kasutada olnud materjalide alusel ei ole keegi katsetanud uut eepost luua, küll aga on proovitud mugandada Kreutzwaldi poolt tehtud tööd oma isikliku maitse ja tahte järgi. Hilisemate autorite tehtud sisulised parandused on loomulikult vastuolus ka tekstoloogia printsiipidega ja ega katsetused andnudki soovitud tulemusi, nii et olid surnud ettevõtmised.

«Kalevipoja» ajalooliselt mõistetavad puudused keeles ja stiilis kuuluvad eepose juurde ja kõigele vaatamata näitavad meile Kreutzwaldi hiiglaslikku taotlust: kõigi raskuste kiuste luua kunstiteos, millel on oma erakordselt rikas sisu ja vastav vorm.

ИЗ ИСТОРИИ ГЕНЕЗИСА ТЕКСТА «КАЛЕВИПОЭГА»

Антс Ярв

Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

В статье дается характеристика попыток исправления и дополнения текста эпоса «Калевипоэг», начиная с Ф. Р. Крейцвальда и до наших дней. Ряд изданий эпоса с измененным текстом учитывал потребности школы. Педагогические цели преследовали и пересказы эпоса в прозе. Несмотря на наличие целого ряда таких изданий, в настоящее время все же отсутствует достаточно цельный и прокомментированный текст эпоса для школ.

В XX веке неоднократно выдвигались требования переработки текста «Калевипоэга», с учетом возросших эстетических запросов читателя. Осуществлялись некоторые попытки такого рода редактирования, однако недостаточно успешно.

В настоящее время в основу популярных изданий лег текст научной публикации «Калевипоэга». Несколько изменена орфография, но учитывается стилистическое своеобразие текста Крейцвальда.

ÜBER DIE GESCHICHTE DER AM TEXT DES «KALEVIPOEG» VORGENOMMENEN KORREKTUREN

Ants Järv

Lehrstuhl für Estnische Literatur und Folklore

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel gibt der Verfasser einen geschichtlichen Überblick über die seit Kreutzwalds Zeiten bis auf den heutigen Tag unternommenen Versuche, den Text des «Kalevi-poeg» zu verbessern und zu ergänzen. In einer Reihe von Ausgaben mit Textabänderungen werden die Anforderungen des Schulunterrichts berücksichtigt. Für den Schulgebrauch sind auch kürzere und längere Wiedererzählungen des Epos herausgegeben worden. Trotzdem gibt es bis auf den heutigen Tag keine vollständig befriedigende, mit ausführlichen Kommentaren versehene Ausgabe für unsere Schuljugend.

Im 20. Jh. ist vom ästhetischen Standpunkt aus zu wiederholten Malen der Wunsch nach einer Überarbeitung des «Kalevi-poeg» geäußert worden. Es wurden auch dementsprechende Versuche unternommen, ohne jedoch zu zufriedenstellenden Ergebnissen zu gelangen.

Zur Zeit liegt der Volksausgabe des «Kalevi-poeg» der Text der wissenschaftlichen Ausgabe zugrunde. Dabei ist mit Recht die Orthographie verbessert worden, ohne jedoch Kreutzwalds eigenartigen Stil zu beeinträchtigen.